

Lucia Drotárová

**Možnosti
sociálnopsychologickej
podpory rozvoja
osobnosti študentov**

POMÁHAJÚCICH PROFESIÍ

Individuálny kontra skupinový prístup
• Organizácia aktivít • Problémy s meraním efektivity zásahov • Analýza kurzu rozvíjania tvorivosti • Podrobné metodické listy cvičení • Príklady cieľných kurzov

MOŽNOSTI
SOCIÁLNOPSYCHOLOGICKEJ
PODPORY ROZVOJA
OSOBNOSTI ŠTUDENTOV
POMÁHAJÚCICH PROFESIÍ

EDICE ERUDICA



NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Vědecká redakční rada EDICE ERUDICA

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. – Univerzita Palackého
v Olomouci, ČR

prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc. – Univerzita Komenského
Bratislava, SR

prof. ThDr. Jan B. Lášek – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. – Univerzita Palackého
v Olomouci, ČR

doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. – Univerzita Palackého
v Olomouci, ČR

doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D., Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. – Univerzita Komenského
Bratislava, SR

dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus – Instytut politologii
Uniwersytetu Opolskiego, PL

Dr. Małgorzata Świder – Instytut Historii Uniwersytetu
Opolskiego, PL

prof. Dr. Andrew Burgess – University of New Mexico, American
Academy of Religion, USA

PhDr. Martina Klicperová-Baker, CSc., mim. prof. – San Diego, State
University, USA

doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. – Západočeská univerzita
v Plzni, ČR

doc. PaedDr. Vanda Hájková, Ph.D. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. – Ústav pro soudobé
dějiny AV ČR

Dr. Péter Varnágy, Ph.D. – University of Pécs, HU

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. – Ostravská univerzita
v Ostravě, ČR

Lucia Drotárová

MOŽNOSTI
SOCIÁLNOPSYCHOLOGICKEJ
PODPORY ROZVOJA
OSOBNOSTI ŠTUDENTOV
POMÁHAJÚCICH PROFESIÍ

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Recenzenti:

Prof. PhDr. Mária Machalová, CSc.

PhDr. Andrej Nikulin, PhD.

Copyright © Lucia Drotárová, 2016

Cover © Petra Süsserová, 2016

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2016

ISBN 978-80-7557-273-8 (pdf)

Obsah

Úvod.....	7
1. Možnosti sociálnopsychologickej podpory rozvoja osobnosti študentov pomáhajúcich profesií	9
1.1. Individuálny kontra skupinový prístup.....	9
1.1.1. Práca s celou študijnou skupinou	9
1.1.2. Práca s vybranou skupinou.....	10
1.1.3. Práca s jednotlivcom	12
1.2. Organizácia aktivít určených na podporu rozvoja osobnosti študentov	13
1.2.1. Samostatný predmet	13
1.2.2. Aktivity na hodine	16
1.2.3. Seminárne práce.....	18
1.2.4. Nepovinné aktivity.....	22
1.2.5. Špecializované kurzy ponúknuté školou.....	27
1.2.6. Záver	28
2. Problémy merania efektivity aktivít určených na rozvoj osobnosti študentov.....	30
2.1. Problém ante a post merania	30
2.2. Spätnoväzbové dotazníky	30
2.3. Dotazníky	31
2.4. Problém presahu z kurzu do reálneho života.....	32
2.5. Objektívne merania	36
2.5.1. Záver	37
3. Osobnostný rozvoj v rámci svojho vysokoškolského štúdia – čo si prajú študenti?.....	38
4. Čo študenti skutočne potrebujú?.....	42
5. Overenie možnosti sociálnopsychologickej podpory rozvoja tvorivosti študentov sociálnej práce	45
5.1. Tvorivosť študentov sociálnej práce PBF PU	46
5.1.1. Fluencia	47
5.1.2. Flexibilita.....	48
5.1.3. Originalita.....	49
5.1.4. Elaborácia	51
5.2. Intersexuálne rozdiely vo výkonoch vo figurálnom teste tvorivého myslenia.....	52

5.2.1. Fluencia	54
5.2.2. Flexibilita	57
5.2.3. Originalita	60
5.2.4. Elaborácia	64
5.2.5. Záver	66
5.3. Pilotný kurz tvorivosti	67
5.3.1. Problémy merania a interpretácie	70
5.3.2. Hypotézy	71
5.3.3. Výsledky a interpretácia	71
5.3.4. Fluencia	72
5.3.5. Flexibilita	76
5.3.6. Originalita	80
5.3.7. Elaborácia	84
5.3.8. Záverečné zhrnutie	88
6. Metodické listy	90
6.1. Predhovor k cvičeniam	90
6.2. Odhadnite	92
6.3. Susedia	97
6.4. Hľadanie pravdy	105
6.5. Rozprávkový klient	109
6.6. Narodený pod zlatou hviezdou	111
6.7. Tvorba vlastného cvičenia	113
6.8. Recepčný	115
6.9. Naučiť sa čítať	117
6.10. Naučiť sa dívať	123
6.11. O rozprávkach dobrých a zlých	128
6.12. Hry a hračky	135
6.13. Hry a hračky – IT verzia	140
6.14. Keby som bol piesňou	144
6.15. Koho nemám rád	147
6.16. Zoznámte sa, prosím	150
6.17. Ideálny a katastrofálny (sociálny pracovník)	154
7. Príklady kurzov	158
8. Zoznam bibliografických odkazov	162
9. Informácie o autorke	166

Úvod

Kto môže absolvovať štúdium niektorého oboru z tzv. pomáhajúcich profesií a stať sa učiteľom, sociálnym pracovníkom, špeciálnym pedagógom, psychológom? A kto sa môže stať *dobrým* učiteľom, sociálnym pracovníkom, špeciálnym pedagógom, psychológom?

To sú dve takmer – až na jediné slovo – rovnaké otázky. Avšak to jediné slovo ich robí výrazne rozdielnymi. Pracovníkom pomáhajúcej profesie sa môže stať každý, kto splní isté zákonom stanovené nároky – a prípadne sa i zamestná v danej oblasti. To však na to, byť *dobrým* pracovníkom, nestačí.

Stať sa učiteľom či sociálnym pracovníkom je ľahké. Vzdelávať učiteľov či sociálnych pracovníkov tiež.

Stať sa *dobrým* pracovníkom v pomáhajúcej profesii, to znamená spĺňať – a ďalej celoživotne rozvíjať – ťažko merateľné nároky na osobnosť. Byť takýmto *dobrým* pracovníkom je veľká námaha; snaha i dar. Vzdelávať, kreovať *dobrých* sociálnych pracovníkov tiež.

Je možné tvarovať osobnosť študenta vysokej školy, teda dospelého človeka? Sme presvedčení, že áno, i keď je takáto činnosť náročná a efektívnosť tohto úsilia je často veľmi problematicky merateľná.

Predložený text popisuje vybrané, nami vyskúšané možnosti rozvíjania osobnosti vysokoškolských študentov. Konkrétne techniky a postupy sú doplnené o podrobné príklady cvičení vo forme metodických listov. Snažili sme sa ich pripraviť vo forme vhodnej pre málo skúseného vysokoškolského pedagóga (doktoranda denného štúdia a pod.). Sme si totiž vedomí toho, že vysokoškolská pedagogika patrí, aspoň podľa počtu publikovaných textov, k najviac ignorovaným oblastiam pedagogiky.

Rovnako ako pri práci psychoterapeuta platí, že akákoľvek snaha i profesionalita u vyučujúceho a akokoľvek dobré metódy a techniky sa z podstatnej časti minú účinkom, ak nie je na strane študenta (klienta) ochota prijímať zmeny. Naš text preto obsahuje i prieskum, ktorý dokazuje, že študenti majú záujem o aktivity zamerané na rozvoj osobnosti – od nepovinných úloh v rámci riadnych hodín až po dlhotrvajúce cieľové kurzy.

V neposlednom rade bolo našim cieľom overiť efektivitu navrhnutých postupov aspoň vo vybraných, merateľných oblastiach.

Veríme, že naše úsilie prinieslo nové teoretické, ale i praktické poznatky uplatniteľné v pedagogickej praxi – a hlavne pomohlo našim študentom stať sa oným dobrým sociálnym pracovníkom.

1. Možnosti sociálnopsychologickej podpory rozvoja osobnosti študentov pomáhajúcich profesií

Aké možnosti má vysokoškolský pedagóg, ktorý sa rozhodne byť niečím viac než preposielateľom informácií? Ak sa rozhodne zasiahnuť viac než len výlučne kognitívnu zložku osobnosti študenta? Pritom povedzme, že nemá prístup k žiadnemu ďalšiemu nástroju, než je bežné vybavenie – a jeho vlastná osobnosť. O čo sa teda môže pokúsiť každý, kto ešte nevyhorel? Podívajme sa na možnosti, ktoré má každý vysokoškolský učiteľ.

1.1. Individuálny kontra skupinový prístup

Študenti pomáhajúcich profesií sú z hľadiska aspektov osobnosti veľmi nehomogénna skupina. Pri práci na ich osobnostnom rozvoji musíme mať tento fakt na pamäti. Všeobecné formulácie odporučení, o ktoré sa pokúsime v nasledujúcom texte, nie je teda možné vnímať ako vhodné a efektívne pre celú – a každú – skupinu.

Z tohto hľadiska môžeme postupovať nasledujúcimi spôsobmi:

1.1.1. Práca s celou študijnou skupinou

I keď má tento prístup svoje slabé stránky (vzhľadom k nehomogenosti skupiny z hľadiska osobnostných charakteristík i z hľadiska motivácie k štúdiu i sebarozvoju), je pre vyučujúceho najpohodlnejší a mnohokrát i efektívny. Spočíva napríklad v zaraďovaní aktivít priamo do výučby tak, aby sa týkal celej skupiny, s ktorou vyučujúci pracuje.

Výhody:

- Aktivita je ponúknutá všetkým študentom.
- Je istá šanca, že sa zapoja i tí, ktorí by sa sami – aktívne, dobrovoľne – do podobných činností nezapojili.

- Minimálne organizačné nároky (miestnosť, čas, študijná skupina, nič z toho netreba zariadiť, vyplýva to totiž z rozvrhu).

Nevýhody:

- Takmer s istotou budú na hodine študenti, ktorí o danú (prípadne akúkoľvek) aktivitu nemajú záujem – čo je demotivujúce ako pre spolužiakov, tak pre vyučujúceho.
- Práca je náročná z hľadiska skupinovej dynamiky (obzvlášť prevencie sociálnej lenivosti a podpory sociálnej facilitácie lektorom).
- Je jednoduché sklznúť do formálnosti (a to z pohľadu lektora i študentov).
- Študenti majú často jedinou motiváciu: splniť minimálne nároky (získať „čiarku“, zápočet, povinnú účasť a pod.).

1.1.2. Práca s vybranou skupinou

V tomto prípade učiteľ pracuje s vybranou skupinou, napríklad účastníkmi nepovinných predmetov, kurzov určených na rozvoj osobnosti organizovaných školou a pod. Ide teda o študentov motivovaných (sami a aktívne sa prihlásili na danú aktivitu), a s istou pravdepodobnosťou tiež z hľadiska osobnosti homogénnejších. Tento faktor môžeme zosilniť vhodným výberom (napríklad prijať na konkrétny beh kurzu tvorivosti študentov s priemernou originalitou nameranou pri vstupnom teste a pod.). Pojem „vybraná skupina“ tu teda predstavuje ako objektívny predvýber (napr. pomocou psychologického testu), tak „samovýber“ podľa záujmu študentov.

Hovoríme tu o „pravdepodobnejšej homogénnosti“ v relácii s napr. celým ročníkom. Výborným poučením bolo pre nás zorganizovanie kurzu tvorivosti po tom, ako sme rok pred ponukou testovali Torranceovým testom figurálnej tvorivosti všetky nekončiace ročníky: o účasť na kurze mali záujem takmer všetci s výnimkou tých, ktorých originalita bola v stene 1 (teda najhoršia).

Študentov, ktorí prejavili záujem sa kurzu zúčastniť, sme si ohľadne motivácie mohli rozdeliť do niekoľkých hlavných (i navzájom sa prekrývajúcich skupín):

- Študenti, ktorí sa chcú zúčastniť každej nožnej aktivity (obzvlášť ak je zadarmo).
- Študenti, ktorí neboli spokojní so svojimi výsledkami a chceli by sa zlepšiť.
- Študenti s nadpriemernými až vynikajúcimi (sten 10) výsledkami, ktorých testovanie veľmi bavilo (a chceli by si podobnú zábavu užiť i ďalej).
- Študenti, ktorí nevyklučujú, že by podobné aktivity mohli raz organizovať pre klientov, a preto sa chcú inšpirovať našimi cvičeniami.
- Študenti, ktorí chcú získať výhodu na trhu práce (byť viac ako len absolvent, môcť si zapísať do curriculum vitae absolvovanie ďalšieho vzdelávania, a tak preukázať svoju aktivnosť a schopnosť učiť sa).
- Študenti, ktorí sa chcú zúčastniť kvôli osobe lektora.

Je teda pravdou, že skupina študentov preukazujúca záujem o kurz tvorivosti z hľadiska tvorivosti nebola omnoho homogénnejšia než priemerná študijná skupina (nehlásili sa výrazne podpriemerní), ale bola homogénnejšia z hľadiska ďalších vlastností – a to aktivity, ochoty zúčastniť sa a pracovať. Takáto skupina (nech už by sme trénovali ktorúkoľvek vlastnosť alebo v nej rozvíjali vedomosti ľubovoľného odboru) je výrazne iná z hľadiska práce vyučujúceho – na jednu stranu náročnejšia (svojou aktivitou), na druhú stranu sama facilituje výkon lektora (a pôsobí preventívne proti vyhoreniu).

Výhody:

- Práca s aktívnou, motivovanou, homogénnejšou skupinou.
- Nie je bezpodmienečne nutné, aby všetci študenti boli vybraní z jednej študijnej skupiny (ročníka), čo umožňuje i organizáciu takých aktivít, u ktorých nepredpokladáme dostatočný záujem (naplnenie skupiny) v rámci jedného ročníka.
- Veľkou výhodou môže byť práve pôsobenie nových kontaktov: mix študentov jednotlivých ročníkov, spojenie študentov bakalárskeho i magisterského stupňa – ale i kombinácia denných a externých študentov či študentov iného odboru.

Nevýhody:

- Vyššia náročnosť na organizáciu: nutnosť zorganizovať predvýber, nájsť priestory a čas, čo je náročné hlavne pre zmiešané skupiny.
- Lektor musí aktívne propagovať svoj predmet/kurz – na druhej strane mať pripravený spôsob výberu z prihlásených, ak sa prihlási príliš veľa študentov (toto sme riešili napríklad tak, že študenti písali motivačný list „Prečo by ste práve mňa mali prijať na kurz“, čím sa zároveň cvičili v ďalšej spôsobilosti).
- Vyššia náročnosť na čas lektora.

1.1.3. Práca s jednotlivcom

Práca s jednotlivcom je vždy potenciálne najintenzívnejšia. Je však i mimoriadne náročná na čas i osobu vyučujúceho. Tento prístup nie je možné ponúknuť všetkým a rovnako.

Práca s jednotlivcom na našom pojatí rozhodne nemá suplovať úlohu profesionálnej psychoterapie, a to ani v podmienkach školskej psychologickkej poradne (pokiaľ tieto služby fakulta/univerzita ponúka).

Tu môžeme zaradiť aktivity ako napríklad:

- individuálne spätné väzby, reakcie na vypracované zadania cvičení určených na rozvoj osobnosti zaslané vyučujúcemu e-mailom (pozri napr. cvičenie *Keby som bol piesňou*);
- individuálne osobné konzultácie;
- dlhodobú spoluprácu so študentmi v rámci vedenia bakalárskych/ /diplomových/ dizertačných prác (obvykle to znamená viac ako rok intenzívnejšieho kontaktu so študentom);
- vedenie aktívnych študentov pri príprave na ich prvé vystúpenia na študentských vedeckých konferenciách (ktoré sčasti spočíva i v pomoci s komunikačnými spôsobilosťami, zvládaním stresu/ /trémy a pod.);
- vedenie aktívnych študentov so záujmom pomáhať s výskumnými projektmi katedry (verzia niekdajšej „vedeckej pomocnej sily“, v súčasnosti, žiaľ, neplatená aktivita, ktorá ale dáva možnosť formovať aktívnych, motivovaných študentov; niekedy ide o potenciálnych uchádzačov o doktorandské štúdium, ale

i o študentov bez podobných ambícií jednoducho so záujmom o daný predmet či aktivitu).

Výhody:

- Najintenzívnejšia práca.
- Flexibilita v čase (nezávislosť na určenej dobe vyučovacej hodiny).
- Nezávislosť na požiadavkách a nárokoch skupiny.
- Možnosť hlbšieho spoznania osobnosti študenta i v menej formálnych situáciách a prostredí.

Nevýhody:

- Chýba vplyv skupinovej dynamiky.
- Možná prílišná osobná zaangažovanosť.
- Nemožnosť rovnako intenzívnej práce s ostatnými študentmi v danej skupine.

1.2. Organizácia aktivít určených na podporu rozvoja osobnosti študentov

K jednotlivým vyššie popísaným prístupom je nutné vybrať vhodný priestor pre zvolené aktivity (vyučovacie metódy), so zreteľom na cieľ (rozvoj konkrétneho aspektu osobnosti) a typ práce (skupinový/individuálny prístup).

1.2.1. Samostatný predmet

Štúdium pomáhajúcich profesií ponúka obvykle aspoň jeden predmet zameraný v podstate výlučne na osobnostný rast. Najčastejším takýmto predmetom je sociálnopsychologický výcvik, prebiehajúci v rozsahu 1–3 dní, podľa ponúk jednotlivých fakúlt.

Podstatou výcviku je učenie sa prostredníctvom zážitku v skupine iných ľudí. To účastníkovi umožňuje „rozšíriť si svoje dispozície v pozitívnej atmosfére, ktorá vedie k povzbudeniu výkonu, zameriava sa viac na úspešné riešenie, než na chyby, poskytuje ďalšie alternatívy a navodzuje modelové situácie, s ktorými sa človek stretáva menej často a nie si je istý pri ich riešení“ (Flešková, Kariková, 2005, s. 683).

Obvyklým obsahom sociálnopsychologického výcviku určeného pre budúcich sociálnych pracovníkov patrí „schopnosť predchádzať, ale aj riešiť interpersonálne konflikty, s pochopením vlastného „vkladu“ v týchto náročných sociálnych situáciách. Predchádzanie, ale aj riešenie konfliktných situácií, je často založené na báze asertívneho správania. Toto správanie, chápané aj ako „optimálna komunikácia“, nie je však založené len na „natrénovaní si“ odporúčaných asertívnych techník. Ide aj o pochopenie vlastného sebaapresadzovania, ako aj presadzovania klientových predstáv a názorov, ako aj o pochopenie manipulatívnych foriem správania, ktoré sa často vyskytujú práve v profesiách, v ktorých chceme druhých viesť, usmerňovať a „vychovávať“. (Flešková, Kariková, 2005, s. 683–684)

Predmet je nutné realizovať v malých, maximálne 15členných skupinách (teda obvykle menších, než je študijná skupina). Zvyčajne obsahuje témy ako sebaopoznanie, sociálna komunikácia, asertivita, relaxácia a tvorivosť (porovnaj Kubáni, V. /ed./, Antoničová, A. /ed./, 2003).

V tomto bode je nutné podotknúť, že niektorí študenti pomáhajúcich profesií nemajú počas celého štúdia absolvovanú žiadnu formu (ani alternáciu) sociálnopsychologického výcviku. Napríklad v rámci Pravoslávnej bohosloveckej fakulty ide o študentov, ktorí nastúpia až do magisterskej formy štúdia (pričom bakalársky stupeň získali na inej škole, prípadne dokonca v rámci iného, aj keď príbuzného odboru).

Títo študenti neprešli nijakým formovaním osobnosti v rámci výcviku teda vôbec (sociálnopsychologický výcvik na PBF PU, a obvykle aj na ostatných školách, sa realizuje iba v rámci bakalárskeho štúdia).

Pritom o toto formovanie majú sami záujem. To dokazuje fakt, že sa stretávame so žiadosťami študentov magisterského štúdia, aby mohli absolvovať sociálnopsychologický výcvik v skupinách s budúcimi bakalármi – a to napriek tomu, že žiadne kredity im za absolvovanie nie je možné priznať (a študenti sú si tohto faktu vedomí).

Podobne záujem o tento typ formovania osobnosti dokladajú žiadosti študentov magisterského štúdia, ktorí síce výcvik absolvovali, ale radi by si ho zopakovali či absolvovali nejakú formu jeho rozšírenia. Evidovali sme dokonca záujem domácich študentov zopakovať si výcvik spolu so zahraničnými študentmi v anglickom jazyku.

Rozsiahlejším variantom sociálnopsychologického výcviku sú psychoterapeutické výcviky. Tieto však nie sú v bežnej, štandardnej ponuke slovenských vysokých škôl. Ako štandardnú súčasť výučby (teda bez požiadavky na ďalšie platby) takéto kurzy vedie napríklad Pražská vysoká škola psychosociálných štúdií. Už v bakalárskom stupni štúdia ponúka základný stupeň psychoterapeutického výcviku. Sebaskúsenostný a sebapoznávací tréning ako základ pre získanie úplného psychoterapeutického vzdelania pritom ponúka i študentom kombinovanej (nie teda iba dennej) formy. Pre obe formy štúdia je rozsah rovnaký, a to tri víkendy ročne. Aj nadväzujúce magisterské štúdium ponúka možnosť psychoterapeutického vzdelávania. Úplný ponúkaný psychoterapeutický výcvik obsahuje 3 časti (sebaskúsenostnú časť, teóriu a supervíziu). Škola organizuje aj psychodynamické a daseinsanalytické výcviky (akreditované Ministerstvom školstva a schválené ako komplexný vzdelávací program v psychoterapii pre zdravotníctvo Psychoterapeutickou spoločnosťou Lekárskej spoločnosti JEP).

Takéto výcviky v rámci riadneho štúdia, pokiaľ je nám známe, neponúka v súčasnej dobe (šk. rok 2015/2016) žiadna vysoká škola na Slovensku. Je to však pravdepodobne prirodzený smer, ktorým sa nakoniec časť škôl vydá.

V súčasnosti teda až na výnimky ponúkajú školy iba rozsahom a tematicky obmedzený sociálnopsychologický výcvik.

Výhody:

- Podchytenie všetkých študentov (ak je to povinný, jadrový predmet, a nie predmet voliteľný).
- Nižšie organizačné nároky (než u väčšiny nižšie opísaných foriem).
- Možnosť pracovať so skupinovou dynamikou.
- Možnosť facilitácie inak menej aktívnych, introvertnejších či neurotickejších študentov.

Nevýhody:

- „Povinnosť absolvovania“ vedie u časti študentov k tendencii pracovať iba do výšky nutného minima (odsedieť si hodiny).

- Vyšší počet pasívnych či inak problémových študentov prispieva k vyhoreniu vyučujúceho.
- V súvislosti s vyššie napísaným to znamená vysoké nároky na osobnosť a výkon lektora.

1.2.2. Aktivity na hodine

Sem radíme aktivity v rámci hodín (obvykle seminárov) určených primárne či sekundárne na rozvoj osobnosti študenta.

Tieto aktivity robia povinne všetci (či všetci na hodine prítomní) študenti.

Príkladom takejto aktivity je cvičenie Susedia, ktoré sme vytvorili pre potreby seminárov sociálnej psychológie. Podrobný metodický list je súčasťou publikácie.

Pojem „aktivita“ predpokladá, že ide o aktívne, zapojujúce sa učenie. Je takmer nemožné v krátkosti obsiahnuť všetky možné formy, uvedieme iba niektoré z nich (a to tie, ktoré sme sami využívali na seminároch a ktoré mali teda možný vplyv na nami ďalej skúmané aspekty osobnosti). Patrí sem napríklad:

- Učenie založené na problémoch – okrem tradičného brainstormingu, prípadne brainwritingu je možné využívať (v našej praxi sme dokonca viac preferovali) **negatívny, resp. reverzný brainstorming** (pozri napr. Shteyn, 2011, popisujúci jeho využívanie pri práci so študentmi na Stanfordskej a Michiganskej univerzite).
- Precvičovanie na reálnych scénároch a **prípadových štúdiách** – v našich podmienkach obvykle ako skupinová práca prezentovaná na záver hodiny/cvičenia. Obzvlášť v pasívnych skupinách sa nám ukázala výhodná nasledujúca formulácia: „... predstavte si, že tento život/problém/postup môžete kedykoľvek, podobne ako počítačový hru, zastaviť, a nahradiť pozíciu »pred chybou Nájdite miesta, kde by (meno hlavnej postavy príbehu) mala reagovať inak – vyznačte ich a navrhните lepší postup. Takéto zadanie umožnilo lepší odstup, „juxtapozíciu“, zváženie viacerých možných uhlov pohľadu, väčšie zapojenie tvorivosti než „nudná“ výzva nájsť chyby/lepšie riešenia.
- Storrtelling, živý **roleplay** – kompetencia podľa našich zistení u študentov málo pestovaná, pritom pri práci s klientom nutná,